

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНП «Державний університет «Київський авіаційний інститут»
Факультет комп'ютерних наук та технологій

В.М. Петрик, І.Г. Літвінов, Є.В. Петрик та ін.

**РОЗВІДКА І КОНТРРОЗВІДКА:
КОЗАЦЬКА ДОБА**

Київ-2025

Рекомендовано Вченою радою
факультету комп'ютерних наук та технологій КАІ,
протокол № 6 від 14 травня 2025 року.

Рецензенти:

НОВИЦЬКИЙ Андрій Миколайович — доктор юридичних наук, професор;
НОВИЦЬКА Наталія Борисівна — доктор юридичних наук, професор;
СЕРДЮК Наталія Аркадіївна — доктор юридичних наук, професор.

Науковий консультант:

ЦИБУЛЬКІН Володимир Володимирович — кандидат філологічних наук,
доцент

Петрик В.М., Літвінов І.Г., Петрик Є.В. та ін.

П 29 Розвідка і контррозвідка: Козацька доба / Петрик В. М., Літвінов І. Г.,
Петрик Є. В., Голев Д. В., Стайкуца С. В., Кільдішев В. Й., Гавель С. М.,
Пастухов Д. В., Лімарь І. В., Заровський Р. В., Фесенко А. О.,
Лукашенко В. В. — Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2025. — 200 с.

ISBN 978-966-2711-65-3

До уваги читачів пропонується книга, присвячена військовому мистецтву українського козацтва з використанням розвідувальної і контррозвідувальної роботи. Розкриваються особливості агентурної діяльності, спеціалізовані напрями козацької розвідки, а також діяльність командирів-розвідників та їхні спецоперації. Проведено аналіз сутності та зміст військових хитрощів і показано взаємозв'язок розвідки, контррозвідки з проведенням вигідного інформаційно-психологічного впливу українських козаків.

Рекомендовано для проведення науково-дослідної діяльності студентами, курсантами, аспірантами, докторантами та викладачами закладів вищої освіти. Це видання може використовуватися для викладання навчальних дисциплін: «Історія України», «Історія війн і військового мистецтва», «Історія Збройних Сил України», «Інформаційно-психологічне протиборство», «Інформаційна безпека держави». Може також впроваджуватися в навчальний процес у школах, ліцєях для викладання історії та для проведення патріотичного виховання молоді.

Книга написана у цікавому науково-популярному стилі і тому становить інтерес для широкого кола читачів.

УДК 355.4(477):930

ISBN 978-966-2711-65-3

© В.М. Петрик, І.Г. Літвінов, Є.В. Петрик та ін., 2025

© Видавничий центр «Кафедра», 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. РОЗУМІННЯ КОЗАЦЬКОЇ РОЗВІДКИ.....	7
1.1. Поняття козацької розвідки: Загальний огляд.....	7
1.1.1. Визначення та теоретичні передумови.....	7
1.1.2. Роль розвідки у козацькому товаристві.....	9
1.1.3. Зв'язок з військовим мистецтвом.....	12
1.2. Еволюція козацької розвідки	16
1.2.1. Ранній розвиток	16
1.2.2. Стратегічні досягнення	20
1.2.3. Вплив на ведення війни.....	23
1.3. Порівняльний аналіз: Козацька розвідка у світовому контексті.....	26
1.3.1. Порівняння козацької розвідки з європейською воєнною розвідкою XVI–XVII ст.....	26
1.3.2. Відмінні риси козацької розвідки.	30
Висновки: Унікальне місце козацької розвідки в історії.....	34
РОЗДІЛ 2. КОЗАЦЬКА РОЗВІДКА ТА АГЕНТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ	37
2.1. Основи агентурної роботи козацької розвідки.	37
2.1.1. Організаційна структура козацької розвідки	37
2.1.2. Ролі та обов'язки.....	40
2.1.3. Оперативні процедури.	44
2.2. Техніка і тактика збору розвідувальної інформації.....	49
2.2.1. Людська розвідка (HUMINT) у козаків.....	49
2.2.3. Методи контррозвідки на Запорізькій Січі	59
2.3. Битва під Хотиним: Хитрість і контррозвідка	65
2.4. Наслідки та вплив на сучасну розвідувальну практику.....	71
Висновки: Уроки козацької розвідки та агентурної роботи	80
РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛІЗОВАНІ НАПРЯМИ КОЗАЦЬКОЇ РОЗВІДКИ	82
3.1. Багатогранність козацької розвідувальної діяльності	82
3.2. Бойова розвідка на передньому краї.....	87
3.2.1. Форми польової розвідки: дозори, засідки, слідопитство	87

3.2.2 Роль «ловчих» і «тихохідців»	93
3.3. Глибинна розвідка та діяльність у тилу противника	97
3.3.1. Маскування під мандрівників, купців, татар	97
3.3.2. Рейди на ворожу територію. Використання розвідки	100
3.4. Прикордонна та дипломатична розвідка	107
3.4.1. Спостереження за ворогом через кордони.	107
3.4.2. Посольська агентура	111
3.5. Інженерно-картографічна розвідка	116
3.5.1. Потайні мапи, маркування, хрести.....	116
3.5.2. Геоінформація для бойових дій з точки зору військової розвідки.	123
3.6. Психологічна розвідка	126
3.6.1. Дослідження ворожих наративів у козацькій розвідці.....	126
3.6.2. Вивчення емоційного стану противника	135
3.7. Нетрадиційні агенти: Жінки, діти, «невидимі»	138
3.8. Козацька розвідка — Сигнали і шифри: передача інформації в полі	141
Висновки: Гнучкість, креатив, результат	147
РОЗДІЛ 4. КОМАНДИРИ-РОЗВІДНИКИ ТА ЇХНІ СПЕЦОПЕРАЦІЇ	150
4.1. Постаті, що очолювали розвідку	150
4.1.1. Іван Сірко з погляду військової розвідки: Геній нічної дезорієнтації.	150
4.1.2. Петро Сагайдачний з точки зору військової розвідки: Стратег морських інформаційних рейдів.	156
4.1.3. Іван Мазепа з точки зору військової розвідки: Дипломатична багатоканальність.	163
4.1.4. Богдан Хмельницький: Розвідка як основа повстання.....	170
4.2. Характерники як носії неконвенційного знання	178
4.3. Прототипи сучасних «оперативників» у козацькій традиції	187
Висновки: від особистості до системи	191
Використані джерела	196

ВСТУП

У глибині історичної пам'яті українського народу козацтво постає не лише як військова сила, а як розумова еліта в умовах перманентної війни, що не дозволяла жити за шаблоном. Серед усіх структур українського воєнного організму доби XV–XVIII століть, саме розвідка Війська Запорозького — пласт глибокий, але часто схований за романтизованими хроніками і мітами. Доки історики детально розглядали батальні сцени, штурми й облоги, *невидима, та водночас системна діяльність розвідників, пластунів, шпигунів, «тихохідців», товмачів та агентів* залишалась на периферії дослідницької уваги. А дарма. Бо без неї — жодна перемога не мала би основи.

У цій монографії ми звертаємось не до легенди, а до **структурної реконструкції**. Тут немає захоплення героїкою як такою, тут — філігранна робота над вивченням того, *як козацька розвідка функціонувала: організаційно, психологічно, інфраструктурно*. Ми говоримо про тих, хто «не був на полотні», але чия інформація вирішувала долі міст і гетьманів.

Ця праця не є хрестоматійною історією козацтва. Вона — **аналіз розвідки як цілісної системи**, де кожен компонент — від бойової агентури до сигнальних маркерів, від картографії до особистих місій Сірка чи Сагайдачного — розглядається у контексті динаміки: виклик — відповідь, невідоме — маніпуляція, відсутність — перевага.

Мета цієї монографії — вивести козацьку розвідку з тіні історіографії й дати їй місце в аналітичному ряду з провідними інституціями військової думки Європи. Бо насправді козаки діяли не «спонтанно», а цілеспрямовано, знаючи силу інформації не гірше за німецьких ландскнехтів чи польську шляхту.

Традиційна історіографія козацтва, зокрема в працях Яворницького, Костомарова, Грушевського, надавала пріоритет подієвій хронології, політичному аспекту або ж культурно-побутовим особливостям запорожців. Військова розвідка, якщо й згадувалася, то побіжно — як елемент військової хитрості чи анекдотичної дотепності. Системного ж вивчення козацької розвідки — як інституції, що має власні принципи, тактики, канали, типи агентів і організаційні рівні — досі практично немає. Окремі дослідження Степанкова, Уривалкіна, Луняка, а також сучасні військово-історичні ініціативи на кшталт ArmyInform чи Служби зовнішньої розвідки України лише почали окреслювати контури цієї теми. Проте методологічного каркасу для цілісного осмислення цієї форми бойової діяльності українських козаків досі не було запропоновано.

Ця монографія є спробою **вперше дати комплексний аналіз козацької розвідки як військово-інформаційної системи**, що діяла в умовах відсутності централізованої держави, при цьому досягала високої оперативної результативності.

Наукова новизна роботи полягає:

- у чіткій типологізації напрямів розвідки (бойова, глибинна, картографічна, дипломатична, агентурна);
- у реконструкції структури розвідувального апарату Січі та Гетьманщини;
- у виявленні способів передачі інформації та дезінформації (сигнали, умовні маркери, шифри);
- у введенні до наукового обігу джерел з маловідомих літописів, фольклорних згадок, а також верифікованих переказів про пластунів, характерників і «невидимих агентів» козацької доби;
- у проведенні лінії спадкоємності між практиками розвідки Запорозжя та сучасними елементами тактики Сил спеціальних операцій України.

Робота ґрунтується на **міждисциплінарному підході** — поєднанні методів військової історії, джерелознавства, оперативної аналітики, етнографії та семіотики. Використано **первинні джерела** (літописи Самовидця, Величка, універсали Хмельницького), а також **вторинні джерела** — історичні монографії, публікації СЗРУ, наукові статті й архівні матеріали з відкритим доступом.

Застосовано принцип **структурної реконструкції**, коли на основі фрагментарних відомостей вибудовується цілісна модель дії певного явища — зокрема, способів вербування агентів, збору даних, логістики передавання інформації, шифрування та створення розвідувальних мап.

Монографія складається з чотирьох основних розділів:

- **Перший** вводить читача у поняття козацької розвідки, її історичне місце та світовий контекст.
- **Другий** описує внутрішню організацію агентурної мережі, її ролі, техніки та відомі операції.
- **Третій** зосереджений на спеціалізованих напрямках: від прикордонної розвідки до системи передачі сигналів.
- **Четвертий** присвячений ключовим постатям — командирам-розвідникам, характерникам, а також аналізу того, як козацька розвідка трансформувалася в умовах імперського тиску.

Таким чином, ця монографія покликана повернути козацьку розвідку з забуття — **не як легенду, а як систему**, що діяла у світі без супутників, але з глибинною інтуїцією, природним сигналом і дивовижною спроможністю бути невидимою, але всюдишучою.